

Actes de la Junta de Disciplina de les Corts: 1939-1941

El llibre d'actes de la Junta de Disciplina constitueix una font documental de primer ordre per l'estudi dels primers anys de les Corts. Obert el 10 de maig de 1939 pel director accidental, Herminio García Ocaña, s'estén fins el 20 de setembre de 1941, data de la darrera anotació¹.

1. La Junta de Disciplina.

La Junta de Disciplina -Junta de Règim durant l'etapa republicana- era el màxim òrgan directiu de la presó: les funcions i procediments venien d'antic, atès que es trobaven descrits al Reglament de Servei de Presons de 1930, restablert per les autoritats franquistes el novembre de 1936. Presidia la Junta el director i exercien de vocals el metge i el capellà. La secretaria requeria -a les presons de dones- en la Mare Superiora de l'ordre religiosa de torn: pel cas de les Corts, Les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül durant els tres primers anys de la presó franquista, ja que posteriorment van ser substituïdes per monges mercedàries.

Les sessions ordinàries es feien cada deu dies, amb possibilitat d'alguna extraordinària. La primera es va revestir d'una solemnitat especial que no tornaria a tenir cap de les següents, més aviat rutinàries. Herminio García-Ocaña hi va esmentar la "liberación de Barcelona de las hordas rojas por el Glorioso Ejército Salvador de España", va desfer-se en lloances al Caudillo i va proposar, abans de passar a les qüestions que s'havien de tractar, "l'adhesió incondicional de totes els reunits al Generalíssim Franco i al seu Govern". Una dada interessant la constitueix la pròpia provisionalitat del càrrec de director accidental. Segons que hom llegeix a l'encapçalament del llibre d'actes, des que van començar els primers ingressos de preses a les Corts franquista -el 29 de gener- i fins el 10 de maig, el càrrec de director l'havia exercit qui a la vegada també ho era de la presó Cel·lular i de totes les presons de Barcelona i de Catalunya, Isidro Castellón López, el principal organitzador de tot l'univers carcerari català durant la primera postguerra².

¹ Arxiu Nacional de Catalunya, ANC. Fons 200. Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, CPDB. UC 6570. Un anàlisi exhaustiu d'aquest documento és el realitzat per Ricard VINYES, "Nada os pertenece... Las presas de Barcelona, 1939-1945", en *Historia Social*, nº 39, 2001, pp. 49-66.

² Isidro Castellón López va exercir de director de la Model del 26 de gener de 1939 al 10 de març de 1942. La seva trajectòria, recompensada amb la medalla d'or al mèrit penitenciari,

El maig de 1939 Castellón havia passat a concentrar-se en responsabilitats de major importància -com la direcció de la Model, vertader cor carcerari de Barcelona- com per delegar la funció de director de les Corts en Herminio García-Ocaña i la d'administrador en Sor Felipa García Sánchez, Mare Superiora de les Filles de la Caritat. Uns quants detalls de les actes de la Junta de Disciplina descriuen una dependència formal i efectiva de la presó de les Corts respecte la Model³.

D'altra banda, i ja en l'àmbit intern de les Corts, el poder efectiu de la presó -en forma de control i gestió diària- requeia sobre les monges, capitanejades per la Mare Superiora, abans que el director o les funcionàries. No per casualitat elles s'encarregaven de l'administració, la vigilància i la disciplina de les recluses, i també del funcionament de l'infermeria, l'escola i la capella, aquesta darrera en col·laboració amb el capellà. A més, pel cas de les Corts, s'ocupaven de tot allò relacionat amb la granja-hort -des de la producció fins a la venda dels productes- i de l'economat que abastia també al personal laboral del centre.

Tant Herminio García-Ocaña com Sor Felipa van ser substituïts abans del setembre de 1941, data de finalització del llibre d'actes de la Junta de Disciplina. El primer va restar relegat com a "director en funcions de sots-director-administrador" a la sessió del 9 de setembre del 1940, en favor d'Ángel López Suau, que va assumir la direcció del centre i la presidència de la Junta. En la sessió del 10 d'octubre, una substituta provisional de Sor Felipa va llegir un escrit de les Filles de la Caritat tot defensant-se de certes acusacions abocades ni més ni menys que pel "Centre Directiu", és a dir, la Inspecció i la Direcció de presons de Catalunya, encarnades per Isidro Castellón. Les acusacions, no massa explicitades, eren certament greus. Una feia esment als preus inflats dels productes de l'economat -s'hi venia bastant car- i l'altra a una curiosa iniciativa duta a terme per Sor Felipa. Segons que sembla, Sor Felipa havia decidit la venda d'un determinat nombre de llits -que pertanyien al mobiliari de la presó- a recluses malaltes que dormien al terra, com totes les preses que eren a l'infermeria.

serveix d'exemple d'aquells directors de Presons de les èpoques monàrquica i republicana que acabaren exercint de grans gestors de l'univers carcerari franquista. Castelló va començar a fer mèrits amb l'actuació com a director de la presó d'Àvila el 18 de juliol de 1936, en alliberar Onésimo Redondo i altres personalitats dretanes (Jaume FABRE, "La delació dins la repressió franquista de postguerra", en *L'Avenç*, nº 75, octubre de 1984). El seu cas s'assembla molt al d'Amancio Tomé, director de la presó madrilenya de Porliere i inspector de les presons de Madrid i província durant la primera postguerra (veure Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, *Mujeres encarceladas. La prisión de Ventas: de la República al franquismo, 1931-1941*. Madrid. Marcial Pons, 2003, pp. 202-207; i també la tesi doctoral presentada en 2011 amb el títol *La Prisión Militar. Las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)*, disponible en xarxa: <http://eprints.ucm.es/13798/>, pp. 56-59).

³ Com el fet que algunes preses de les Corts van veure rebutjada la proposta de llibertat condicionada per la Junta de Disciplina de la presó masculina, cas de Leonor Satorras Carbonell, o els detalls significatius de l'abastiment de material sanitari a l'infermeria de les Corts, ordenat per l'administrador de la Cel·lular, i de la dotació de mà d'obra i material amb la finalitat de reparar l'església-capella. La presó Model tenir llavors unes quantes presons masculines sota la seva dependència: Sant Elies, Palau de Missions i Poble Nou.

El nou director va eludir elegantment el conflicte recordant elogis que havia adreçat a Sor Felipe en ocasions anteriors, però prohibint de manera terminant la venda de llits “encara que fos a preu de cost” i establint nous procediments per la venda dels productes de l'economat a les preses, com la utilització de tiquets enlloc de diners i la col·locació...

“En sitio visible a la población reclusa [de] una lista de precios de cuantos artículos se expenden en el Economato con el precio de venta en el mercado libre y el del economato, listas que se archivarán para que en todo momento puedan comprobarse los precios de venta en cualquier época”.

López Suau va imposar-hi, a més, un seguit de mesures que garantien que els preus de venda de l'economat fossin sempre inferiors als del mercat lliure, amb la qual cosa es donava a entendre que anteriorment no havia estat així, malgrat la variabilitat dels preus, “sobretot pel que fa a les fruites”, argument amb què s'havien escudat les monges. És a la llum d'aquestes dades com s'hauria d'analitzar els testimonis de nombroses preses sobre les sospitoses pràctiques de les Filles de la Caritat en la gestió dels productes de l'hort i les compres de menges per l'economat⁴.

El nou director semblava decidir a corregir un seguit de vicis adquirits, atès que a la mateixa sessió va proposar, i la Junta va acordar, l'obertura d'un “llibre de novetats” on aplegar tota mena d'incidències, des de càstigs a recluses fins a avaries de bens, i també defuncions de preses o incidències en el ranxo: una mena de memoràndum que fos de “gran utilitat pel coneixement dels fets sobre els quals ha d'enjudiciar la Junta de Disciplina”. A la tornada de Sor Felipa a la Junta van sovintejar els enfrontaments amb el director, subtilment dissimulats sota el llenguatge ritualitzat i protocolari de les actes, en forma de peticions de diners no satisfetes o de propostes rebutjades, com la plantejada per López Suau sobre el nomenament d'una religiosa com a Cap de Centre, el desembre de 1940:

“El Sr. Pte. manifiesta que para la mejor organización del Régimen interior de la Prisión y que todos los servicios estén perfectamente unificados, es necesario que se nombre una Religiosa como Jefe de Centro, al objeto de que en todo momento pueda tener conocimiento de cuantas incidencias ocurran en el Establecimiento y para que se eleve con exactitud acta de ingresos, traslado de departamento, castigos, etc.”

La qual cosa demostra que el nou director trobava a faltar allò mateix que havia demanat amb la proposta del “llibre de novetats”: una informació precisa de tots aquells aspectes de la presó -administració i vigilància- dels quals s'ocupaven les Filles de la Caritat, car la tasca de les escasses funcionàries de Presons que havia a les Corts es reduïen pràcticament a l'àmbit de l'oficina i la porteria. A la qual cosa Sor Felipa va respondre amb l'actitud acostumada:

“La Reverenda Madre Superiora manifiesta que no es posible organizar

⁴ Veure, per exemple, els testimonis d'Isabel Vicente inclosos dins aquesta web.

el régimen de la forma indicada por el Sr. Director, porque no cuenta con el número de religiosas suficiente para cubrir todos los servicios, y por lo tanto no puede nombrar otros nuevos servicios.”

En qualsevol cas en la sessió del 20 de desembre Sor Felipa va ser substituïda de nou com a Mare Superiora, i el gener de 1941 va ocupar el lloc de manera permanent Sor Montserrat Ortelli i Giralt. Llavors el “llibre de novetats” ja s'havia obert i s'examinava abans de cada reunió de la Junta: malauradament, no sembla haver-se conservat en la documentació penitenciària.

El paper d'altres membres de la Junta, segons les actes, no passa del de figurants. Els metges que va haver-hi successivament insistien a presentar un estat sanitari satisfactori en general, tot i que les deficiències clamaven al cel i de vegades eren inevitablement visibles, tot depenent del professional de torn. Afirmar com va fer Enrique Fosar Bayarri el juny de 1939 que els serveis sanitaris es desenvolupaven “amb tota normalitat, malgrat l'excessiu nombre de recluses i els quaranta-quatre infants”, era de totes totes un sarcasme. Sabem per altres fonts que el disset d'agost d'aquell estiu la població de recluses i d'infants tancats va arribar a la xifra de **1.806 dones i 43 nens**⁵: vet aquí que pocs mesos després, l'1 d'octubre del mateix any, el director va manifestar que aleshores hi existien “solamente” 1.436 recluses, sense comptar als nens.

També el juny de 1939, Fosar Bayarri apuntava únicament unes poques dificultats amb el lliurament de medicaments per part de la Farmàcia Militar, que segons que sembla van ser solventades aviat. Però el fet que una presó civil continués depenent de l'exèrcit per l'abastiment mèdic fins ben entrada la postguerra -segons les actes, almenys fins al març de 1941 en què comencen a adquirir-s'hi medecines a farmàcies particulars amb càrrec al fons de recluses- diu molt sobre la mena de carències de la infermeria de les Corts. A més a més, certs detalls de les actes són encara més eloqüents. Just un any després, el juny de 1940, quan era a punt de ser destituït, el doctor Fosar reconeixia que per a combatre la sarna endèmica necessitava una autoclau:

“...para la esterilización del material de operaciones y cura, extremo éste que actualmente se hace con bastante dificultad, por carecer de elementos y material aséptico en condiciones”.

El successor a partir de febrer de 1940, José Prado Castro, va ser més una mica més sincer en el diagnòstic sobre l'estat sanitari de les recluses, atès que el 20 de juny d'aquell mateix any no es va estar de reconèixer l'estat llastimós de les preses que fondejaven a les Corts, en trànsit cap a la presó de Girona.

“...hace presente que las reclusas que desde hace una temporada vienen de tránsito para la Prisión de Gerona llegan en un estado sanitario lamentable, así como de higiene, siendo peligroso para el resto de la población reclusa, ya que aunque se aislen lo más posible, siempre existe algún contacto entre ellas”.

⁵ ANC. Fons 200... Llibre d'actes de la Junta de Disciplina, UC 6570.

I si el metge demanava, el capellà no n'anava enrere. Ja en la sessió de l'1 d'agost de 1939 va exposar a la Junta la...

“...necesidad de proceder al arreglo de la Capilla Iglesia que existe en este edificio pues en días de lluvia se cuentan con muchas dificultades para decir la Santa Misa, bien es cierto que la Capilla Iglesia se encuentra muy deteriorada y que su reparación total sería muy costosa, pero puede hacerse una reparación lo más sencilla posible con el solo fin de poder utilizar el local aunque nada más sea de un modo provisional”.

Amb això incidia en un tema delicat, car tot i que les actes no en retien conte, quinze dies abans un pres de la Model que havia estat enviat a treballar amb vuit companys més a les obres de reparació de la presó, s'havia fugat bo i aprofitant una distracció de monges, oficials i guàrdies. L'obrer esmentat, Fernando Calvo Balaguer, pintor, havia rebut l'encàrrec de guarnir l'església a petició de la Mare Superiora. L'expedient governatiu ordenat per la Direcció General de Presons es va concloure amb data del 12 d'agost amb diverses sancions menors tant al director com a les oficials, mentre Sor Felipa va restar exempta de tot càrrec⁶.

En qualsevol cas, i pel que fa a les obres de la capella, les necessitats espirituals semblaven tenir prioritat sobre les sanitàries, si bé és cert que resultaven més senzilles de resoldre: al cap i a la fi, la mà d'obra era de franc. Gràcies a les gestions del director accidental García-Ocaña, l'inspector Isidro Castellón va aprovar aquell mateix mes l'enviament d'altra brigada de sis presoners perquè hi acudiren diàriament de la presó Model per a fer les obres. Després d'unes quantes suspensions, l'obra va finalitzar al cap d'un any. Pel gener de 1941 la nova Mare Superiora, Sor Montserrat Ortelli, va plantejar altra mena de necessitats per la capella, com “l'adquisició d'un harmònim i la instal·lació d'altaveus de ràdio per a transmetre les audicions de la Presó Model”, que consistien en himnes, misses i cants corals religiosos. El Patrona de Redempció de Penes s'encarregaria de publicar de manera recurrent la fotografia de la capella en les memòries anuals, tal i com es pot comprovar a l'apartat d'*imatges* d'aquesta web.

2. Els treballs de les preses.

De les anotacions de les actes hom dedueix que les preses van començar a treballar des del primer moment en nombroses tasques relacionades amb el

⁶ L'informe de l'instructor de l'expedient, amb data de 31 de juliol de 1939, revela, per cert, un estat llastimós de les instal·lacions del qual les actes de la Junta de Disciplina no en donaven compte: “En la Prisión de Mujeres era de imprescindible necesidad realizar obras consistentes en arreglo de retretes y alcantarillas, construcción de un locutorio general de comunicaciones, reparación y repaso de los tejados, instalaciones de ollas cocedoras de ranchos y habilitación de la capilla que se hallaba en lamentable estado de deterioro” (Arxiu General de l'Administració, AGA. Secció Justícia. Direcció General de Presons. Expedients governatius 41/11944).

manteniment de la presó de la granja-hort. No va ser fins al setembre de 1939 que l'administració de les Corts va procedir a organitzar i homologar formalment aquest treball com de redempció de penes, segons les lleis i les disposicions en vigor. Hi van caler alguns canvis, car de manera provisional s'havia fet servir a recluses condemnades a penes de quinze anys, vint, i trenta, quan la legislació vigent limitava el benefici de les destinacions penitenciàries als penats sentenciats a les penes més lleus, amb prohibició de fer-ho amb els de penes superiors a dotze anys i un dia.

El 10 de setembre de 1939 es va procedir, doncs, al nomenament formal de vint-i-set "destinacions", la majoria de les quals amb preses condemnades a sis anys i un dia o inferiors. Val a dir que existia una relació proporcional entre el nombre de destinacions i la quantitat total de recluses en forma d'un percentatge, que era fixat en l'1,5%. L'evolució de la població penal exigia de manera periòdica una revisió de les destinacions, amb la qual cosa continuament s'hi produïen altes i baixes, i hom prioritzava les recluses condemnades a penes menors segons que anessin accedint al treball de redempció. Així, una treballadora penada a sis anys podia ésser substituïda per una altra que tingués una pena menor tot d'una que ingressés a les Corts i l'oficina de la presó rebés el testimoni de condemna, amb la qual cosa havia d'esperar una nova oportunitat per tornar a treballar.

Les destinacions penitenciàries eren força variades: oficines, neteja, vigilància, ordenances, llevadora, practicant, paquets, directora de cor, safareig, porteria, economat, encarregada de l'escola, ordenances de rasplet...Hi havia també destinacions auxiliars i treballs eventuais, categoria flexible que no entrava dins el percentatge de l'1,5%: farmacèutica auxiliar, cap de secció, treball a l'hort, lectura en comú, mestra, auxiliar d'infermeria, de capella, de mestres i de vigilància, ordenança d'escola, cor, ordenança de paquets, comunicació, cosidor i ordenances de pati.

Les antigues mestres del cos de Presons de l'època republicana, una mena de funcionàries de rang inferior, havien desaparegut amb l'època franquista. A les Corts Sor Felipa García Sánchez informava satisfeta el 10 de juliol de 1939 que havia fet...

"...varias gestiones con personas pudientes de la vida logrando conseguir le faciliten unos cuantos libros morales e instructivos con destino a la Escuela donde ya actúan dando clase tres maestras que hay entre las detenidas".

Tres mestres per més de mil set-cents recluses. Uns quants mesos després la situació havia canviat ni poc ni molt pel que feia al personal docent. El dia 20 de novembre, el vocal capellà i la Mare Superiora informaven que...

"... se han conseguido grandes progresos en el desarrollo de la Escuela, en ésta además de una Hermana hay tres maestras penadas que redimen pena y todas éstas en unión del Capellán están trabajando activamente en la actualidad, además de las clases de doctrina y de la lectura en común que se efectúan fuera de la Escuela en las distintas salas en que

duermen las reclusas; hay una matrícula de 101 alumnas, clasificadas en tres grados: preparatorio, elemental y superior; las pertenecientes a este último grado están muy bien preparadas; las del grado preparatorio que entraron completamente analfabetas empiezan a leer y escribir y algunas estarán pronto en condiciones de pasar al grado elemental; se dan diariamente clases de Religión, lectura, escritura y gramática, y clases alternas de Aritmética, Geometría, Historia de España, Ciencias, Higiene y Economía Doméstica; una vez por semana se da una clase de Educación Física cívica”.

És clar que la destinació de mestra no era la pitjor de les quals una presa podia accedir. En una sessió d'octubre de 1940, el nou director Ángel López Sáiz reconeixia que el treball a l'hort era “excessivament penós, per dones que no s'hi troben avesades”, i el febrer de 1941 es va declarar partidari de proposar al Patronat Central de Redempció de Penes pel Treball que concedís el benefici de redempció...

“...a las penadas que efectúan ciertos trabajos, los más penosos de la Casa, como son los relacionados con la Cocina, que consiste en serrar y partir leña, pelar patatas, limpiar arroz, legumbres y verduras por ser faenas algunas excesivamente penosas y tener que ser relevadas con frecuencia, en las que se ocupan actualmente unas doce reclusas”.

Treballs tots els quals eren auxiliars i no entraven, com hem esmentat abans, dins el percentatge de l'1,5% de la població que redimia pena. Durant els anys següents, el nivell d'organització del treball *oficial* de redempció hi augmentaria al ritme dictat per la progressiva descongestió de les Corts. Cap a mitjans de 1941 el director va començar a controlar els rendiments de la granja-hort gestionada per les monges, i també l'organització del primitiu cosidor, que cap a la darrera d'aquella dècada va esdevenir un taller mínimament mecanitzat. Fotografies d'aquest taller van ser profusament publicades cada any a les memòries de Patronat de Redempció de Penes, com ara les reproduïdes a l'apartat d'*imatges* d'aquesta web.

3. Disciplines i rebel·lies diverses.

Les Filles de la Caritat, capitanejades per la Mare Superiora, eren les encarregades de castigar els actes d'insubordinació o rebel·lia de les recluses. Les sancions o càstigs els havia de confirmar la Junta de Disciplina, però moltes vegades no arribaven al seu coneixement, com es va fer palès amb el conflicte que va enfrontar al director López Sáiz amb Sor Felipa Garcia i la seva insistència en l'obertura d'un “llibre de novetats” i el nomenament d'una “cap de centre” que donara compte de les seves activitats.

Però els pocs casos d'indisciplina que aconseguiren de fer el salt al llibre d'actes de la Junta constitueixen una informació preciosa sobre el funcionament quotidià de les Corts. I de vegades sorprenen per la inversemblança, com aquell que, segons una anotació de l'1 de novembre de 1939, va denunciar a la direcció de la presó el mateix Isidro Castellón:

“Acto seguido se da lectura a un parte del Sr. Inspector de Prisiones de esta Capital, trasladando otro del Jefe de escolta de las fuerzas conductoras de las reclusas que asistieron a Consejo de Guerra el día 26 del pasado, según el cual la reclusa Isabel Cánovas Baeta⁷, al llegar procedente de Auditoría a la puerta de la Cárcel Modelo, saludó con el puño cerrado al público que esperaba allí la entrada a las comunicaciones.

La Junta, teniendo en cuenta la importancia de este hecho realizado por una reclusa que procede de la celebración de un Consejo de Guerra donde ha de deliberarse sobre su actuación, revela en ella un estado de rebeldía y un propósito de insistir en el mal, acuerda que la citada reclusa sea recluida en celda de castigo por tiempo indefinido hasta tanto dé muestras de arrepentimiento”.

El càstig li va imposar la Mare Superiora el mateix 26 d'octubre, i duraria més d'un mes. El 10 de novembre el metge Fostar Bayarri informava a la Junta d'altre acte d'indisciplina, aquest més discret i reservat:

“... da cuenta a la Junta de que hace tres días las reclusas Teresa Salas Pedrola, Josefa Torres Amorós y María Asensio Díaz, que se encontraban encamadas en la Enfermería por padecer tuberculosis, en ocasión de encontrarse el médico exponente pasando la diaria visita a los enfermos la sorprendió haciendo mofa de la Religión Católica y manifestando que iban a romper la imagen de la Virgen del Carmen que existe en la sala. Por este motivo ordenó que inmediatamente fuesen trasladadas de sala a otra con cama, por tratarse de reclusas enfermas y a las que recriminó”.

Una vegada examinats els expedients, la Junta va aprovar la mesura del metge i va fer constar-hi el fet com a nota desfavorable. La qual cosa, al capdavall, va constituir un impediment important a l'hora de redimir pena o sol·licitar la llibertat condicional.

Llavors, per cert, el director García Ocaña no semblava gaire content amb l'entonament dels himnes per part de la població reclusa. En la sessió del 20 de novembre va donar lectura a una circular de la Direcció General de Presons del 17 del mes anterior, adjunta a una ofici de l'Inspector de Barcelona, que es referia a...

“...los principios más fundamentales de la disciplina en las Prisiones, poniendo en primer lugar la obligación por parte de la población reclusa de cantar en forma colectiva diariamente los Himnos Nacionales saludando al mismo tiempo brazo en alto mientras se ejecutan y estableciendo sanciones para las reclusas que dejen de cumplir esta primordial obligación y para los funcionarios que por negligencia permitan su incumplimiento. El Sr. Presidente hace constar que en esta Prisión se venían cantando los Himnos Nacionales por todas las reclusas en los actos oficiales y de formación, pero que en vista de esta circular espera de todos y de modo especial de la Madre Superiora tomen cuantas medidas estén a su alcance dando las debidas instrucciones a

⁷ Isabel Cánovas Baeta. 2114. Nascuda en Alcorisa, Teruel. Ofici: s/l. A disposició d'Auditor. Ingrés:14/6/39. No consta la data de sortida (ANC. Fons 200... Llibre de Registre de Filiacions 1939; Índex Alfabètic de Registre de Filiacions 1939 UI 6864).

las Hermanas que prestan servicio interior para que diariamente se canten los Himnos y que ni una sola de las reclusas deje de cantarlos, denunciando y dando cuenta inmediatamente de cualquier caso de resistencia a esta orden que pudiera presentarse aislada o colectivamente para tomar las medidas necesarias”.

La Madre Superiora hace constar que ya ha dado las órdenes precisas para su cumplimiento y que además de los Himnos Nacionales hay un Coro de reclusas que durante la misa cantan himnos eucarísticos y religiosos y que no se dará ningún caso de rebeldía”.

L'advertència no podia arribar-hi en millor moment, car només mancaven un parell de setmanes per la celebració d'un solemne festival amb motiu de la festivitat de la Medalla de la Verge Miraculosa i de la confirmació dels vots de la germana Sor Irene Martínez, al qual va assistir el mateix Inspector de Presons, Isidro Castellón. A la fi l'esdeveniment va sortir bé:

“El festival se desarrolló en dos partes, una religiosa y otra de acuerdo a la población reclusa. En la primera parte se celebró a las siete de la mañana la Misa de Votos (..) y a las diez y media una Misa contada con sermón a cargo del Reverendo Padre Don Eduardo Román, profesor del Seminario. Antes de la Misa se procedió por el Capellán de esta Prisión oficiante de la misma a bendecir una Bandera Nacional, donada por la Madre superiora, y que desde ese día ha de presidir todos los actos oficiales de la población reclusa; actuó como padrino el Sr. Inspector de las Prisiones de Cataluña y Director de la Prisión Celular Don Isidro Castellón López, el que dirigió la palabra a las reclusas describiendo en bellos párrafos la tradición gloriosa y los momentos más históricos y solemnes en que Aquélla [sic] guió por el mundo los Ejércitos Victoriosos de España, hasta continuar en la época presente con la derrota de las huestes del marxismo. La Santa Misa resultó muy solemne, porque además del buen gusto con que las Hermanas adornaron el Altar, el Inspector trajo de la Modelo la orquesta y coro de aquel establecimiento...”

La segona part del festival va consistir en un seguit de funcions teatrals i números còmics a càrrec de les preses, “acabant tot plegat amb Himnes Nacionals interpretats al piano per una de les recluses”. Sor Felipa va ser felicitada per la Junta de Disciplina durant la sessió següent, en la qual va informar que s'havia alçat el càstig a Isabel Cánovas:

“...ha observado buena conducta durante su reclusión en celda y se le ha levantado el castigo teniendo en cuenta la festividad celebrada y que anteriormente se detalla”.

A l'any següent les actes de la Junta de Disciplina van registrar intents de fugida de dues preses, l'únic durant tot el període abastat. Es dona la circumstància que una d'elles era la *irreductible* Isabel Cánovas Baeta:

“Se da cuenta de un intento de fuga llevado a cabo por las reclusas Rosario Venturini Santanas e Isabel Cánovas Baeza, quedándose en el patio a la hora del recuento con la intención de saltar las tapias sorprendiendo un descuido del centinela, y descubierto por la hermana encargada de este servicio, que las encontró ocultas en el patio, sin poder conseguir su propósito. Ocurrió el 28 del pasado marzo, y se acuerda confirmar la sanción disciplinaria

impuesta provisionalmente por la Madre superiora”.

Sabem pel seu expedient judicial que havia estat la desesperació el que va empènyer a Isabel Cánovas a la fugida. Havent estat presentada públicament la seva detenció com un “monstruo con faldas”, sobre ella pesava una condemna de mort que, finalment, per una sèrie de vicissituds, no arribaria ser executada⁸. Tant a ella com a Rosario Venturini, però, els va ser oberta una nova causa judicial per la tentativa d'evasió.

A partir de setembre de 1940, el nou director Ángel López Sáiz, més estricte que el predecessor, va dictar noves disposicions més severes:

“A fin de evitar que las reclusas especialmente por la noche hablen por la ventana del retrete de algunos dormitorios con el centinela , o cometan otro acto contrario a la Moral y al Régimen, se propone que se establezcan entre las mismas reclusas turnos de imaginarias de dos horas, siendo responsables de las anomalías que ocurran durante su guardia, queden [ilegible] los jefes de sala y de sección de guardia por turnos hasta las doce y desde esta hora las demás reclusas cada dos horas hasta el toque de diana y recuento de la mañana.”

Ja havia esclatat l'escàndol dels preus de l'economat, i de les vendes de llits a les recluses malaltes que acabaria exquixant a Sor Felipa, quan la Mare Superiora hi va informar d'una comunicació clandestina interceptada dins el paquet d'una presa, i també de l'intent d'altres dues de treure-hi diners i correspondència a l'exterior, l'octubre de 1939:

“(...) se le pasaba a la primera en el paquete oculta una carta, y las otras trataban también de sacar ocultas una carta la primera y una cantidad de dinero la segunda, se acuerda confirmar la sanción impuesta provisionalmente de suspensión de paquete y comunicación hasta nueva orden, y decomiso del dinero, dedicándolo a comprar alimento para los niños lactantes”.

El desembre de 1940, en una de les darreres actuacions, Sor Felipa va informar-hi així mateix d'un incident de característiques molt pitjors, si més no per les autoritats de la presó:

“Se da lectura a un parte de la Reverenda Madre superiora, de Dolores Rovira Gómez, que con ocasión de pasar por el dormitorio donde ésta se encontraba como jefe de sección, oyó, la Hermana encargada de la vigilancia de noche, oyó cómo ésta daba un *Viva la FAI*, lo que se ha puesto en conocimiento de la Dirección de Prisiones y del Juzgado de Guardia por si pudiera constituir un hecho delictivo. Ha sido destituida del cargo que desempeñaba y reclusa en celda.”

⁸ *La Vanguardia Española*, 20-6-1939. Veure al respecte la informació sobre el documental *De Monstruos y Faldas*, de Carolina Astudillo, ressenyat en aquesta web: <http://www.presodelescorts.org/ca/node/438>, el qual recull el testimoniatge d'una filla de Isabel Cánovas, Mari Carmen Guallar. La informació de la causa procedeix del Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona, ATMTT, Sumaríssim d'urgència 10132, amb les diligències prèvies de la tentativa de fugida, n° 4672).

A la sessió ordinària de l'1 de gener de 1941, es va fer acusament de rebut de la Direcció General de Presons, tot resolent el despatx incoat per la Mare Superiora. El càstig, per un senzill crit, no va ser petit: pèrdua de tot el temps redimit fins aleshores i també del dret de redimir des d'aquell moment en endavant. La sanció d'aïllament li va ser aixecada el 20 de març, "per haver observat bona conducta i haver donat proves de penediment des de l'ingrés a la cel·la".

A la fi un altre incident de certa importància va ser la falta comesa per les recluses A. P. O. e I. A. M., el març de 1941,

"(...) que fueron sorprendidas por otras reclusas cometiendo actos inmorales, siendo cómplices de los mismos la Jefe de Sala María Luengo Ayala, habiendo sido todas reclusas en celda y dado cuenta a la Dirección General de Prisiones para los efectos reglamentarios de la última que redimía su pena por el trabajo, habiendo cesado en el cargo que desempeñaba".

Es tractava d'un "atemptat contrari a la Moral", en paraules de López Sáiz, que havia d'ésser castigat severament. En aquest cas una pràctica homosexual aberrant segons la moralitat del règim i també de la moralitat dominant de l'època; no és casualitat que van ser les mateixes companyes -i no una monja, com el cas anterior- qui van sorprendre les infractores i donessin l'avís. El càstig, efectivament, va ser exemplar. A la sessió de l'1 d'abril es va llegir un ofici del Patronat Central de Redempció de Penes,

"(...) comunicando las sanciones acordadas sobre A. P. O. e I. A. M., las cuales a más de quedar incapacitadas para poder disfrutar de los beneficios de redención que en su día pudieran corresponderles, son trasladadas la primera a Santa Cruz de Tenerife y a Santander la segunda, y a María Luengo Ayala, se acuerda su baja en el destino que desempeña incapacitándola por un período no inferior a seis meses para desempeñar otro destino con beneficio de redención, siendo necesario transcurrido dicho plazo para que nuevamente pueda gozar de estos beneficios, si por su comportamiento posterior lo merece..."

4. El llarg camí cap a la llibertat condicional.

A la sessió del 20 de novembre de 1939 van ser revisats els dos primers expedients susceptibles d'acollir-se a la llibertat condicional, tan bon punt haguessin complert amb les tres quartes parts de la condemna. Les condemnes eren curtes, ambdues per "rebel·lió militar". Carmen Pons Juvenell, sentenciada a un any, dos mesos i quinze dies de presó menor, i Gertrudis Lemus Acosta, a dos anys. La Junta de Disciplina va comprovar que les interessades havien observat bona conducta; l'una sabia llegir i l'altra n'havia après a la Presó, coneixen les tasques domèstiques i el cosir, i havien rebut el vistiplau de les Germanes encarregades de l'Escola i Tallers, i també del metge i del capellà. Atès que totes dues havien redimit part del temps de condemna treballant, Carme Pons, que hi havia ingressat el 27 d'agost de 1939, va rebre finalment l'ordre de llibertat condicional el 25 de febrer de 1940, i Gertrudis

Lemus, ingressada el 20 d'agost de 1939, va sortir de les Corts el 30 de setembre de l'any següent.

Aquest era el mecanisme clarament reglamentat. La primera passa consistia a l'accés a la redempció de penes pel treball, reservat *a priori* a condemnats lleus, i limitat de vegades a penades alfabetitzades i amb instrucció religiosa⁹. I tot plegat tenint en compte que el dret esmentat podia ser suspès -i àdhuc anul·lat el temps redimit de condemna- en cas que hom cometés alguna infracció greu, mitjançant sanció imposada per la Direcció General de Presons, com ha restat il·lustrat a l'exemple anterior. La següent passa eren els informes favorables de les autoritats de la presó: metge, mestre, capellà, Mare Superiora: sols aleshores, sempre que s'haguessin complert les condicions establertes, la sol·licitud era elevada a les comissions provincials de llibertat condicional del Patronat Central de Redempció de Penes pel Treball, verdadera columna vertebral de nucli dur de l'univers penitenciari franquista.

El Patronat Central era l'organisme que examinava i qualificava els expedients de llibertat condicional, per la qual cosa recaptava els informes preceptius. Si la qualificació era positiva, la proposta presentada pel Ministeri de Justícia era aprovada finalment pel govern i l'ordre ministerial es publicava al Butlletí Oficial de l'Estat. No era inusual que el Patronat n'informés negativament a la llum dels informes recaptats a les autoritats de la població de residència de la reclusa. La sessió de la Junta de Disciplina del 10 d'agost de 1940 dóna compte, per exemple,

“... de haber recibido haber recibido comunicación del Patronato Central de Redención de Penas por la que se deniega la libertad condicional de cuatro penadas (...) por tener malos informes de las Autoridades del Pueblo de su última residencia.”

Una alta de les causes de paralització del procés, per la qual un expedient proposat per les autoritats de la presó podia ser retornat per la comissió provincial de llibertat condicional del Patronat, era que l'aval de la reclusa a l'exterior no aplegués les condicions exigides. I encara hi havia altres obstacles, com el que es va trobar la reclusa María Arregui Santamaría quan el director va informar el 20 de febrer de 1940 que...

“(...) con esta fecha debe elevarse a la Superioridad la propuesta de libertad condicional de la penada María Arregui Santamaría que ha entrado en el tercer período de condena y cumplido las tres cuartas partes de la condena impuesta, pero no puede hacer dicha propuesta por no tener todavía la persona que ha de garantizarle trabajo en su vida de liberada”.

A partir de juny de 1940 van començar a agilitzar-se les propostes i

⁹ Així ho va decidir López Sáiz a la sessió del primer de febrer de 1941: ““El Sr. Presidente secunda las órdenes dadas sobre propuestas de Redención a los efectos de que no se propongan para meritorias a penadas analfabetas o que no posean suficiente instrucción religiosa, reiterando lo dispuesto a fin de que se exija y obtenga el máximo rendimiento y conducta en el cumplimiento de la obligación que impone el cargo y al objeto de que tengan suficiente preparación al ser nombradas para el cargo efectivo”.

concessions de llibertat condicional per les recluses de les Corts, amb la qual cosa la presó va començar a descongestionar-se. Per suposat que no era un fenomen aïllat: era l'efecte de la cascada d'indults a presos condemnats per delictes de guerra -comesos fins al primer d'abril de 1939- que el règim es va veure obligat a concedir amb la intenció de desembussar les presons i solventar així allò que obertament hom va anomenar “el problema penitenciari”¹⁰. Però el caràcter *forçat* d'aquest procés d'excarceracions no significa que fos desendreçat o indiscriminat. La mecànica de l'alliberament condicional era rígidament establerta, amb la qual cosa el degoteig de reclusos alliberats començava per aquells que havien aconseguit de travessar el dens sedàs de les institucions repressives: des de les autoritats de la presó fins al Patronat Central de Redempció de Penes, passant pels poders locals que intervenien als informes reclamats.

El ritme creixent de propostes de llibertat condicional presentades per les autoritats de la presó de les Corts i aprovades per la Direcció General de Presons es va accelerar a partir de la promulgació del Decret del primer d'abril de 1941, en un fenomen comú a totes les presons espanyoles. Sols en la sessió del 20 d'aquell mes la Junta de Disciplina va acordar l'elevació de trenta-set propostes. Al llarg d'aquell any les sessions ordinàries es van dedicar a examinar expedients i proposar llibertats condicinals, amb desterrament o sense, i les extraordinàries exclusivament a tramitar-les.

El procés de descongestió que en va resultar es va veure acompanyat d'un major nivell d'organització administrativa, i per tant d'un control més eficaç de les recluses, principalment de les polítiques. Davant l'actitud relaxada del primer director accidental de les Corts, el rigor reglamentista del nou director Àngel López Sáiz il·lustra bé aquesta segona fase. Del cert que les condicions d'amuntegament hi van millorar respecte de l'improvisat *magatzem de recluses* de l'any 1939, però...a quin preu? Per respondre aquesta pregunta, una vegada més s'imposa com a necessària una altra mena de mirada *interna* que no és la de les autoritats de la presó, amb el seu ritualitzat llibre d'actes de la Junta de Disciplina, sinó la de les mateixes preses sobrevivents als testimonis aplegats.

&&&&

¹⁰ Vet aquí algunes de les lleis i decrets dictats durant els anys 1940 i 1941: Decret de 5 d'abril de 1940: concessió de la llibertat condicional a condemnats a “pena de reclusión menor o inferiores, por hechos que guarden relación con la rebelión marxista “. Llei de 4 de juny de 1940: concessió de llibertat condicional a l'anterior tipologia de penats, “cualesquiera que sea el tiempo que lleven en prisión, si extinguen condena inferior a seis años y un día, o a condición de que lleven extinguida la mitad de la pena si ésta es hasta doce años de duración”. Llei d'1 d'octubre de 1940: concessió de la llibertat condicional “a los que extingan condena de hasta doce años y un día, si llevan cumplida en prisión la mitad”. Llei d'1 d'abril de 1941: concessió de llibertat condicional a penats de “hasta doce años”, i amb aquesta mateixa data, decret de creació de la situació de llibertat condicional provisional, “para que puedan ser inmediatamente excarcelados los penados cuya condena haya sido propuesta para ser reducida” per les Comissions Provincials de Conmutació de Penes, “aunque esa propuesta no haya sido aún aprobada”. Aquesta darrera mesura dóna compte de la voluntat urgent del Nou Estat de descongestionar les presons, tot i que cal recordar que el procés no era automàtic: el control i filtratge dels presos en condicions d'optar a la llibertat condicional era exhaustiu.